

ВЕЛИКИЯТ ЕСТЕТ НА РЕВОЛЮЦИЯТА

Здравко Петров

Преди 100 години се ражда един човек, който е увенчан с необикновени дарби. Да направиш в стара Русия впечатление с талант не можеш, защото тая велика страна изобилствува с гении и таланти от първа величина, които неведнъж са изумявали Западна Европа и света. Луначарски направи впечатление на света не само със своите големи духовни дарби, но с това, че той ги отдаде беззаветно на революцията. Той подготви наред с целия лениновски щаб победното шествие на Октомврийската революция по земното кълбо. Луначарски бе и си остана един от най-ярките личности на века. Всякакви епитети от типа на „талант“ или „гений“ са слаби да изразят кипящата дейност на тоя човек, който е едно феноменално явление в духовната биография на века, очарователен анахронизъм във втората половина на XXв., когато в духовната област все повече се чувствуват пристъпите на „варварството на специализацията“.

Преди Октомврийската революция Луначарски израства в средата на социал-демократическото движение в Русия, което започва от кръжоците, просветителството, за да стигне до ония 10 джонридовски дни, които разтърсиха Русия и Европа. В царска Русия той води неуютния живот на разночински интелгент, прашан е на заточение, живее зад граница, подготвя се за марксистически теоретик в областта на изкуството, участва в практическата революционна работа на Болшевишката партия. Той е особено ценен от Ленин заради способността му да хвърля мост между старата култура и новата социалистическа култура. Нещастливо Ленин го прави първи комисар на културата и просветата в своето правителство. Макар че неведнъж го е критикувал за неговите увлечения и грешки преди и след революцията, Ленин много добре знаеше, че хора като Луначарски са нужни на делото на пролетариата, особено в една такава деликатна област като културата и просветата, където не може да се пипа с груби пръсти. Луначарски беше крайно нужен на зараждащата се социалистическа култура, на която не бяха чужди увлечения като тия за изхвърляне от „борда на съвременността“ Рафаел, Шилер, Толстой, Пушкин и Достоевски. Големите личности като Луначарски с голямата си артистична култура са жива бариера пред нихилистичните, грубосектантски теории на пролеткултовците, които искаха на празно място да строят социалистическа култура. Когато в едно правителство има личности от типа на Ленин и Луначарски, не може да съществуват хунвейбински настроения в областта на културата, саванароловска страст за изгаряне на стари предмети, страст за унищожение на свещените гнезда на класическата общочовешка култура. Луначарски брани със силата на интелекта си реалистичното изкуство на МХТ, Малий театър, Александринския театър, бди над шедьоврите на „Ермитажа“ и „Третьковската галерия“. В най-тежките години на гражданската война,

на глада в Русия, Ленин и неговите съратници не позволиха да бъдат изнесени платната на импресионистите под формата на контрибуции.

*

В своята статия „Александър Сергеевич Пушкин“ Луначарски цитира Гьоте, който казва в предговора към своята автобиография: „Ако се бях родил двадесет години по-рано или по-късно, щях да бъда съвсем друг.“ Тая мисъл може да бъде отнесена не само към Гьоте, но и към всеки велик човек, който сякаш знае кога да се роди, в коя епоха. Тая мисъл важи и за А. В. Луначарски, който се роди на време, в епохата на подготовката на великата социалистическа революция. Ако се беше родил малко по-рано, може би той щеше да бъде един гений на „безвремието“, на чеховската „епоха на малките дела“. А сега той е един от видните участници във Великата октомврийска революция от 1917 г., строител на младата съветска култура.

Безспорно Октомврийската революция е най-голямата революция, извършена някога в човешкото общество, революция с грандиозни обществени последици. Октомврийската революция би била нещо друго, ако на капитанския мост не стоеше Ленин и неговият щаб. Ленинският щаб на революцията — това е един своеобразен духовен „ареопаг“, където щракат идеи, където се чувства пъстротата на човешкото красноречие. Но колкото и да изглежда парадоксално, не можем да си представим тая революция без участието на един такъв естет и познавач на културата на старото общество като Луначарски. Без ренесансовата му фигура тя би изглеждала по-бедна, провинциална, лишена от блясък и всемирни размах. Фигура като Луначарски може да се появи само на фона на една грандиозна революционна ситуация, която си поставя амбицията да смете стария свят и да сгради нов, да се освободи от заблудите на капиталистическата система и идеология и да създаде една нова социалистическа култура, достъпна за трудовите маси, а не на шепи избраници, любимци на боговете. Затова появата на хора като Луначарски не е изключение, а закономерност в една революция. Сякаш те идват да ни кажат какви исторически аспекти и мащаби съдържа всяка революция, която си постави за цел да отстрани експлоатацията в човешкото общество.

Болшинството от хората около Ленин бяха минали през школата на едно голямо образование и самообразование. И то образование, придобито в годините на нелегалния живот, по европейските градове, по марксистическите салони. Там, където се пие изобилно чай и се говори дълго. Неведнъж е изтъквано, че екипът на Ленин се състои от хора, идващи от различни прослойки, най-вече от средата на разночинската интелигенция. В Октомврийската революция участвуват най-добрите революционни и интелектуални сили на редица страни. Тук се срещат ораторите и стилистите, великолепни публицисти, които имат далечен отблясък на древните „атински мъже“. Луначарски по своите дарби е в средата на най-блестящите. Още преди Октомврийската революция той има достъп навсякъде, желан е навсякъде. Той има достъп даже в прочутата кула на Вячеслав Иванов. Както е известно, домът на поета-символист В. Иванов се е намирал на най-високия етаж на една сграда, която гледала направо срещу Таврическия дворец. Тук всеки четвъртък се е събирал културен елит. Салонът на прочутия поет-символист и елинист-ерудит е бил посещаван от видни поети, романисти, философи, учени, художници и актьори. Тук можеш да срещнеш хора от различни идейни и естетически направления. Тук се е разисквало върху литературни, философски, религиозни, мистически и окултни теми. Тук присъстващите са били задължени да преодолеят собствената си ерудиция и да я оставят „у дома“. Тук всичко се е разглеждало през аспекта на вечността. В това избрано общество Луначарски е бил желано лице. Той е бил единственият марксист и революционер, който е

оцветявал тоя салон на рафинирана интелигенция. Но въпреки тия артистични посещения в средата на символистите Луначарски винаги е бил свързан с партията на болшевиките, имал е лични контакти с Ленин, който му е помагал в моменти на съмнения и духовни кризи. А такива моменти е имало даже за един Луначарски, който от най-ранна възраст е свързан с руското освободително движение.

Безспорно една от най-интересните фигури в интелектуалния щаб на Ленин е Луначарски. Изброиш ли най-културните, ще споменеш и неговото име. Луначарски съчетава в себе си чертите на славянофила и западняка, без да бъде нито едното, нито другото. Той е всмукал в себе си най-добрите духовни традиции на демократичния и революционен Запад, същевременно всичко това съчетава с размаха на руската революционна интелигенция, която просто изстрада руското обществено развитие от декабристите, народолюбците до славните дни на Октомври 1917 г. Бъдещият комисар на културата и просветата е сам по себе си сложна духовна амалгама, състои се от много интелектуални пластове. За тоя високо-надарен човек няма формула, не можеш да го подведеш под един знаменател, освен това, че той служи на революцията с дела, слово и блестящо перо. Луначарски е човек на салона и подполнието, на устната и писмена агитация, на международните форуми. Той притежава красноречието на жирондистите, съчетано с чертите на съвременните якобинци — болшевиките, които за разлика от героите на Парижката комуна си послужиха с най-остро оръжие — диктатурата на пролетариата — и не изпаднаха в мекушавост пред съвременните версайлци — обитатели на Зимния дворец. Луначарски е изпълнение на разнообразието на човешката култура. Неслучайно за него говорят като за някаква енциклопедична личност, която напомня епохата на Италианското възраждане, епохата на Леонардо да Винчи и Пико дела Мирандола. Луначарски е владеел много човешки знания. Той е знаел много езици. Често е произнасял речи на няколко езика, виртуозно сменият един език е друг. Говорел е на руски, а след това на немски, френски, английски, италиански и латински. В своя бурен живот на революционер той е посещавал много центрове на европейската цивилизация. Той е посещавал библиотеки, изложбени зали. Когато е живял на Запад, неговата жена съобщава в своите спомени, озаглавени „Паметта на сърцето“, той всяка сутрин е купувал вестници на седем езика и това е изумявало продавачите. Те са мислили, че вестниците са предназначени за някой научен институт. Човек като Луначарски с енциклопедичната всеобхватност на ума е вече нехарактерно явление за века. И все пак е съществувал тоя болшевик с блестяща ерудиция, която неведнъж е изумявала западните писатели от Бернард Шоу до Ромен Ролан. При едно посещение на Шоу в СССР авторът на „Пигмалион“ и „Една негърка търси бога“ е бил приятно изненадан от компетентната реч на комисаря на културата, импровизирана още на гарата. Бернард Шоу по-късно е заявил, че през живота си не е чувал подобен критически разрез на художественото си творчество. И действително тоя човек на старата ленинска гвардия достойно е могъл да представи марксистеската мисъл навсякъде по света. Пред чуждите писатели, в Сибир, при спорове с религиозния мислител Н. Бердяев (в съветско време), в разни диспути по проблемите на младата съветска култура и литература.

Луначарски е автор на 122 труда и на безброй много статии, които са пръснати в периодиката и още не са събрани на едно място. На съвременниците си той е правел неотразимо впечатление. Един негов почитател пише в едно писмо до Максим Горки, че е изминавал около 120—140 км, за да слуша докладите на Луначарски в Ленинградската филхармония. Същият тоя възторжен слушател е молил Горки да напише портрет на Луначарски, подобен на знаменитите горкиевски портрети за Толстой, Чехов, Ленин, Есенин, Красин. Обаче тоя молба не е била реализирана от пролетарския класик и ние можем да съдим за Луначарски и за неговата необикновена жизнена фигура само по документите, спомене-

ните на съвременниците, по неговите книги, брошури и речи, отнасящи се до старото и новото духовно наследство на човечеството. Неговата ослепителна фигура не може да не срещнете сред неувяхващите страници на октомврийската революционна епопея, която разтърси света и даде нови духовни перспективи на човечеството.

Колкото повече се отдалечаваме от времето на Луначарски, толкова повече изпъкват някои черти на личността му. Той е един от бележитите министри-комисари от Лениновото правителство, културтрегер от голям стил, световен естет, автор на многобройни съчинения в най-различни области на човешкото знание. По блясък и великолепия Анатолий Василевич прилича на някаква своеобразна интелектуална жар-птица. Личност от типа на Луначарски не можеш да я съдиш в подробностите, защото въздействува като цяло. В него има някаква ренесансова пъстрота на гения (в този смисъл, както го употребяваха латинците). Луначарски, ако не беше влязъл в редовете на руското работническо движение, пак би заел някакво завидно място в старото общество, но не би бил това, което е. И действително би бил прославлено име на някой стар университет, но не и Луначарски — жива и необикновена фигура в революционното движение на Русия. Хора като него добре знаят думите на Енгелс, че „науката се намира извън университета“. Като революционер той е чужд на академичния мухъл, на казионността, на филистерството в науката. И той като Маркс и Енгелс остава без катедра в буржоазното общество, не познава никаква „мебелировка на живота“, аудитория му стават работническите маси, които се интересуват от просвета и култура. Революцията го прави такъв, какъвто е. Тя го формира като личност, канализира духовните му способности за служене на народа. Той става рушител на официалната идеология, раздава енциклопедичните си знания на работническата класа. Ако той имаше спокойствието и обезпечеността на буржоазното общество, можехме да чакаме да излязат под неговото перо много по-систематични (в традиционния смисъл на думата) трудове. Но Луначарски предпочита да печата своя знаменит труд „Диалог на изкуството“ не другаде, а във в. „Правда“ за пръв път през 1904 г. Той чете своите лекции върху западноевропейската литература с някаква импровизаторска задъханост и блясък в Свердловския университет през 1924 г. И тия лекции, които са без академични отправки, са ненадминати до ден днешен по естетическо проникновение, вживяване в цели културни епохи. С точните си и блестящи характеристики. Едва ли някой е писал по-добре от него за Италианското възраждане, Данте, Сервантес, немските романтици. Това, което е създадено с учебна, утилитарна цел, е излязло едно голямо произведение на литературната критика и история.

Само в Русия може да се роди човек с такова интелектуално любопитство, с такава вътрешна разгорещеност на духа, с такава целенасоченост на волята. От малък Луначарски е завладян от Ероса на културата. В една своя автобиографична бележка той говори как майка му го е поставяла в креслото като дете, а той е четял Дикенс, тлъстите руски журнари, както се изразяваха някога. Такъв човек лакомо чете книги, преброява библиотеки, бавно и неусетно се превръща в някаква „мислеща машина“, подобна на Ленин и Плеханов. И неговата фигура повече изстрава, като я поставиш на фона на тясната специализация и интелектуалното занаятчийство. Без да правим закъсняла апология на енциклопедизма в наше време, трябва да признаем, че сам по себе си Луначарски е един рядък духовен феномен. Нашата епоха е епоха на небивала диференциация на науките. Хора, подобни на Леонардо да Винчи, са вече немислими. Те са били разглеждани даже в тяхното време като богочовеци, а камо ли сега. Не само божественият Леонардо, но и хора като Луначарски са вече немислими. Те могат да се родят само в зенита на една революция, само революцията дава такъв вътрешен размах на тяхната интелектуална дейност. Луначарски работи в 20

области на човешкото познание, сам пише стихове и драматични произведения, играе в първите съветски филми. Всичко това ни напомня нещо отдавна загубено и пак намерено, напомня ни атмосферата на „вилата Алберти“ от Италианския ренесанс, синкретичната негa на Елада.

Луначарски като всяка историческа личност е различно преценяван от свои и чужди. Един от многобройните му псевдоними от епохата на руското подполие е „Лекомисленият“. И Ленин при някои негови увлечения от епохата на „богостроителството“ говори за неговото лекомислие, което той отдава на френското влияние, на вродения естетизъм на натурата му. И действително у Луначарски наред с всестранния ум, дълбока философска подготовка и полемична нагласа на ума се проявява понякога типично френско лекомислие. Но и това е някаква негова прелестна черта, която му придава рядък чар, която напомня блясъка на деятелите от епохата на Италианското възраждане и Френската революция. Най-често употребяваният епитет по адрес на Луначарски е „Очарователният“. Тоя епитет даже се употребява в антикомунистическите памфлети от люде, които по начало са враждебни на идеите и делото на неговия живот, на историческото дело на руския пролетариат.

*

Не можем да си представим Октомврийската революция без неговата ярка фигура. Той е може би най-големият естет на революцията, който се е раждал някога. Той ѝ даде такива искрящи от великолепия духовни пера, че тя за едно кратко време проникна в сърцето на буржоазна Европа. Вснафска Европа, от която така много се боеше великият руски мислител Херцен, толкова тъжен в последните си години на емиграция, бе изумена между другото и от духовния размах на Октомврийската революция, от нейните неподозирани аспекти. Духовната култура на Русия беше бърже обновена със социалистически идеи, скептичните пророчества на Хайне за комунистите — тия „мрачни иконоборци“ — бърже се изпариха. Духовно гладна социалистическа Русия бърже пое античните танци на знаменитата червенокоса ирландска танцьорка Айсидора Дънкан, ослепителните парадокси на Шоу, всичко светло и прогресивно, което създаваше революционният Запад на областта на скулптурата, архитектурата, живописата, музиката и литературата. Луначарски написа и своя великолепен предговор към съчиненията на Марсел Пруст на руски език през 30-те години. До своя последен час тоя изумителен човек хвърляше деликатен интелектуален мост между проблемите на старата култура и кълновете на новата, социалистическа култура. Той беше добрата фея на съветските писатели, които вече създаваха неподозирано, революционно творчество, което изумяваше света — „Тихият Дон“, „Мистерия Буф“, „Железният поток“, „Чапаев“ стиховете на Есенин и Маяковски. Компетентната му ръка на комисар, на естет и меценат, на ценител на социалистическото изкуство се простираше до началото на 30-те години. Луначарски никога не почувствува духовна старост, защото непрекъснато, ежечасно участвуваше в духовния ритъм на създаващата се социалистическа литература и изкуство. Един голям марксист, френски ученик на Карл Маркс и намиращ се с него в родствени връзки, сложи край на своя живот и съпругата си. П. Лафарг беше изчерпан с настъпването на биологическата есен. И това беше нещо много характерно за тая благородна глава, за тоя ум, който се отличаваше със своето патрицианско изящество. Обаче един Луначарски не знаеше трепета на интелектуалната смърт, дългите сенки на духовното изчерпване. На път за Мадрид през 1933 г., където трябваше да стане полпред на съветското правителство, той почина. Смъртта го застига в Париж. Но той я посрещна героично, както някога весело-тъжният гасконски рицар Сирано де Бержерак. Малко преди да

умре, той казва на жена си: Смъртта е сериозна работа, това също влиза в живота. Нужно е да умееш да умреш достойно. . .“

Понякога само няколко изречения характеризират една необикновена личност. Луначарски е казал за себе си веднъж: „Аз не съм Вагнер от Гьотевия „Фауст“. И наистина най-малко можем да обвиним такъв интелектуалец като него във филистерство в науката, педантизъм. Колкото повече се отдалечаваме от тая блестяща интелектуална сила от първа величина, толкова го виждаме в истинската му светлина. Хора, подобни на него, не могат да се повторят вече през нашия бурно изменящ се, индустриално революционен век, който налага строга специализация. В него фокусират най-различни духовни интереси. Един негов библиограф казва, че не само руските условия, но взет в европейска перспектива, трудно е да се намери автор с такава осведоменост и продуктивност, енергия на мисълта, творчески инициативи. У Луначарски по енциклопедична пълнота и всеобхватност на мисълта има нещо от дързостта на класическия Фауст. Но той съчетава в себе си любопитството на „черния доктор“ с размаха на революционера, с деловитостта на болшевика. Той се е занимавал с теоретическите проблеми на политическата икономия, историята на икономиката на Русия и другите европейски страни. Той е прекрасно запознат със световната история и по-специално на революционните движения, с историята на философията и естествознанието. Особено се е интересувал от проблемите на естествознанието, от развитието на биологията, физиката, химията и математиката. И същевременно той е един от най-големите фигури на руската критическа мисъл. Маркс и Ленин изработиха принципите на социалистическата естетика, автори като Плеханов разгледаха изкуството като социално явление, но с корените на изящното се занимава хора с по-фина конструкция като Луначарски, които живеят и дишат чрез изкуството. Луначарски бе блестящ литературен и художествен критик, ценител и интерпретатор на музиката и театъра, историк на руската и западноевропейската литература, но преди всичко критик. В последния период от живота си той възприе естетическите идеи на Ленин и ги приложи в конкретната си критическа практика. Луначарски през своя ярък, неспокоен живот бе неизменен спътник на великия вожд на руската революция В. И. Ленин. Сам Ленин го нарича „рядко надарена натура“. През 1933 г. Н. К. Крупская пише за ленинския червен комисар на културата: „Анатолий Василевич беше не само просто талантлив — той беше талантлив живот, впрегнат в служба на болшевизма.“ В некролога на ЦК на ВКП (б), издаден по повод смъртта на Луначарски, се казва, че той е „стар, заслужил революционер-болшевик, един от видните строители на социалистическата култура. . .“ В ония години не всичко можеше да се каже за неговото дело, но сега може да се произнесе това: Най-видният. . .